

redakcja naukowa:
Monika Florczak-Wątor
Andrzej Grabowski

ARGUMENTY I ROZUMOWANIA PRAWNICZE W KONSTYTUCYJNYM PAŃSTWIE PRAWA

KOMENTARZ

Michał Araszkiewicz · Marcin Biskupski · Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor · Filip Gołba · Andrzej Grabowski
Justyna Holoher · Dominika Kowalska · Jakub Kret
Marcin Krzemiński · Zuzanna Krzykańska · Barbara Krzyżewska
Magdalena Łatacz · Rafał Michałczak · Magdalena Michalska
Maciej Pach · Oskar Pogorzelski · Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

Argumenty i rozumowania prawnicze
w konstytucyjnym państwie prawa

Komentarz

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

REDAKCJA NAUKOWA:
MONIKA FLORCZAK-WĄTOR • ANDRZEJ GRABOWSKI

Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa Komentarz

---

Michał Araszkiewicz • Marcin Biskupski • Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor • Filip Gołba • Andrzej Grabowski
Justyna Holocher • Dominika Kowalska • Jakub Kret
Marcin Krzemiński • Zuzanna Krzykalska • Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz • Rafał Michalczak • Magdalena Michalska
Maciej Pach • Oskar Pogorzelski • Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

Kraków 2021

© Copyright by Monika Florczak-Wątor & Andrzej Grabowski , Kraków 2021

Recenzent

prof. zw. dr hab. Tomasz Gizbert-Studnicki

Redakcja

Ewa Dąbrowska

Projekt okładki

dr hab. Grzegorz Kuca, prof. UJ

ISBN 978-83-8138-336-3 [druk]

ISBN 978-83-8138-337-0 [online, pdf]

<https://doi.org/10.12797/9788381383370>

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/17/B/HS5/00457

Stan prawny: 1 lipca 2020 r.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Przedmowa (<i>M. Florczak-Wątor, A. Grabowski</i>)	9
Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie (<i>A. Grabowski</i>).....	23
Teoria konstytucyjnego państwa prawa a topiczny model argumentacji prawniczej (<i>J. Holocher</i>)	30
Aksjologia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (<i>M. Florczak-Wątor</i>).....	61
Rozumowania prawnicze i schematy argumentacyjne w sądowym stosowaniu prawa (<i>M. Araszkiewicz</i>)	90
KOMENTARZ do argumentów i toposów prawniczych (<i>M. Araszkiewicz, M. Biskupski, A. Dębowska, M. Florczak-Wątor, F. Gołba, A. Grabowski, J. Holocher, D. Kowalska, J. Kret, M. Krzemiński, Z. Krzykalska, B. Krzyżewska, M. Latacz, R. Michalczak, M. Michalska, M. Pach, O. Pogorzelski, K. Ptak</i>).....	157
Wstęp (<i>A. Grabowski</i>)	159
1. <i>Ius est ars boni et aequi</i>	168
2. Zasada dobra wspólnego.....	183
3. Zasada demokratycznego państwa prawnego	196
4. Zasada ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa	224
5. Zasada ochrony praw słusznie nabytych.....	239
6. Zasada pewności prawa.....	249
7. <i>Lex non obligat nisi promulgata</i>	263
8. <i>Lex retro non agit</i>	274

9. <i>Ignorantia iuris nocet</i>	286
10. <i>Clara non sunt interpretanda</i>	301
11. Argument ze sprawiedliwości społecznej	316
12. Argument ze zmian społecznych	327
13. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi	342
14. Argument z odwołania się do wartości pozaprawnych	363
15. Zasada słuszności	381
16. <i>Summum ius summa iniuria</i>	396
17. <i>Ex iniuria non oritur ius</i>	408
18. <i>Lex iniustissima non est lex</i>	417
19. Prawo nie powinno ustępować przed naruszeniem prawa	439
20. Założenie racjonalnego prawodawcy	453
21. Nakaz respektowania dyrektyw techniki prawodawczej w procesie interpretacji	467
22. Nakaz uwzględniania definicji legalnych	480
23. Nakaz określoności przepisów prawa	491
24. Argument z typu przepisów prawa	500
25. Zakazy wykładni synonimicznej i homonimicznej	510
26. <i>Lege non distinguente nec nostrum est distinguere</i>	527
27. Argument z języka powszechnego	534
28. Nakaz stosowania reguł syntaktycznych języka ogólnego (powszechnego)	547
29. Zakaz wykładni <i>per non est</i>	556
30. Argument <i>a rubrica</i>	564
31. Argument systemowy	576
32. Argument z unikania sprzeczności	588
33. Dyrektywa wykładni holistycznej	596
34. Argument z woli historycznego prawodawcy	612
35. Argument z <i>ratio legis</i>	623
36. Argument teleologiczny (celowościowy)	635
37. Wnioskowanie z celu na środki	650
38. Argument z natury rzeczy	661

39. <i>Impossibilium nulla obligatio</i>	675
40. Argument <i>ad absurdum</i>	688
41. Nakaz respektowania zasady derogacji wyraźnej	700
42. <i>Lex superior derogat legi inferiori</i>	707
43. <i>Lex specialis derogat legi generali</i>	719
44. <i>Lex posterior derogat legi priori</i>	726
45. <i>Lex posterior generalis non derogat legi priori speciali</i>	740
46. Zasada legalizmu	751
47. Zakaz wykładni prawotwórczej	765
48. Zakaz wykładni rozszerzającej/zwężającej	778
49. <i>Exceptiones non sunt extendendae</i>	787
50. Argument <i>a contrario</i>	796
51. Nakaz pierwszeństwa wykładni językowej	804
52. Argument <i>ab exemplo</i>	826
53. Argument z poglądu dominującego	840
54. Nakaz wykładni prawa w zgodzie z konstytucją	849
55. Domniemanie konstytucyjności ustawy	861
56. Argument ze spójności	878
57. Nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa	895
58. Nakaz (zasada) interpretacji prawa zgodnie z prawem międzynarodowym	910
59. Nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego	922
60. Argument prawnoporównawczy	934
61. Zasada podziału władzy	951
62. Zasada godności człowieka jako źródła wolności i praw	967
63. Zasada proporcjonalności	986
64. Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw	1001
65. Zakaz nadmiernej ingerencji w sferę praw człowieka	1013
66. Argument <i>a fortiori</i>	1028
67. Zasada równości	1038
68. Argument z analogii	1052
69. <i>Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio</i>	1072

70. Zakaz wykładni prowadzącej do luk	1080
71. <i>Nullum crimen, nulla poena sine lege</i>	1094
72. <i>Cogitationis poenam nemo patitur</i>	1113
73. Domniemanie niewinności.....	1120
74. <i>In dubio pro reo</i>	1133
75. Domniemanie i ochrona dobrej wiary.....	1147
76. Sama możliwość wątpliwości nie powinna mieć rozstrzygającego znaczenia ...	1163
77. <i>Ei incumbit probatio qui dicit, non ei qui negat</i>	1178
78. Argument z faktów notoryjnych	1191
79. <i>Audiat et altera pars</i>	1199
80. <i>Nemo (est) iudex in causa sua</i>	1214
81. <i>Iura novit curia</i>	1234
82. Zasada powagi rzeczy osądzonej (<i>res iudicata</i>)	1247
83. <i>Ius publicum privatorum pactis mutari non potest</i>	1261
84. <i>Ne eat iudex ultra petita partium</i>	1270
85. Zakaz <i>reformationis in peius</i>	1283
86. <i>Pacta sunt servanda</i>	1293
87. <i>Rebus sic stantibus</i>	1308
88. Zakaz nadużycia prawa.....	1324
89. <i>Nulla iniuria est, quae in volentem fiat</i>	1342
90. <i>Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet</i>	1356
91. <i>Nullum tributum sine lege</i>	1364
 Dekalog dobrego argumentatora (<i>M. Atienza</i>)	 1373
Autorzy	1377
Contents	1381
Summary (<i>F. Gołba</i>).....	1385

42. *Lex superior derogat legi inferiori*

[1. FORMUŁY ALTERNATYWNE I POKREWNE] Reguła *lex superior*; Hierarchiczna reguła kolizyjna; *Lex inferior non derogat legi superiori*; Nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa (→57).

[2. ISTOTA] Hierarchiczna reguła kolizyjna *lex superior derogat legi inferiori* w dużym uproszczeniu głosi, że „norma hierarchicznie wyższa (np. ustawa) uchyla niezgodną z nią normę hierarchicznie niższą (np. rozporządzenie)” (ZWP: 256). Naturalnie nie ma tu mowy o żadnym automatyzmie derogacyjnym, co najprościej dostrzec, gdy weźmiemy pod uwagę użycie tej reguły kolizyjnej w ramach koncepcji systemowego obowiązywania prawa Jerzego Wróblewskiego, od pół wieku kształtującej sposób myślenia polskich prawników o obowiązywaniu norm (lub przepisów) prawa pozytywnego (zob. np. SSP: 96n; Wróblewski 2015: 254n). Zgodnie z piątym warunkiem owego obowiązywania reguły kolizyjne, a w tym reguła *lex superior*, stanowią podstawę do uznania, że jakaś norma, która jest sprzeczna (niezgodna) z innymi normami obowiązującymi w systemie prawa, „nie traci obowiązywania na podstawie przyjętych reguł kolizyjnych” (Wróblewski 2015: 254), czyli nie zostaje uznana za nieobowiązującą na ich podstawie (SSP: 96, 106). Jak widać, cel posłużenia się tą regułą w dyskursie walidacyjnym jest pozytywny: chodzi o spełnienie jednego z warunków obowiązywania systemowego, co jednak jeszcze nie gwarantuje pozytywnej decyzji walidacyjnej o obowiązywaniu danej normy. Dla pewności podkreślmy jeszcze, że posłużenie się przez Wróblewskiego na stronach *Sądowego stosowania prawa* formułą zawierającą podwójne przeczenie („nie została uznana za nie obowiązującą”) jest w pełni poprawne i znaczące dla zrozumienia istoty funkcjonowania reguł kolizyjnych. Wróblewski nie mógł przecież napisać o tej normie, której obowiązywanie ustalamy, że „została uznana za obowiązującą na podstawie przyjętych reguł kolizyjnych”, bowiem wskazany warunek to tylko jedno z pięciu kryteriów walidacyjnych przyjętych w jego koncepcji, i dopiero ich łączne spełnienie uzasadnia uznanie danej normy za obowiązującą systemowo. W skrócie: jest to warunek konieczny, lecz niewystarczający.

Stosowanie reguły hierarchicznej *lex superior* bywa mylnie utożsamiane z dokonywaniem tzw. rozproszonej kontroli konstytucyjności przez sądy (szerzej na temat tego typu kontroli zob. np. Mikuli 2018: 635n i cyt. tam literatura; WiSP: 567n). Dlatego warto podkreślić istotne różnice między nimi.

Po pierwsze, stosowanie reguły kolizyjnej *lex superior* nie wymaga żadnej szczególnej normy kompetencyjnej na nie zezwalającej – podjęcie decyzji walidacyjnej w trakcie sądowego stosowania prawa należy bowiem do podstawowych obowiązków sędziego, uzasadnionych konstytucyjnie (art. 178 ust. 1 KRP, statuujący podległość sędziów „Konstytucji i ustawom”, bez wątplenia odnosi się do obowiązującej konstytucji i obowiązujących ustaw), teoretycznie (zob. modele decyzyjne stosowania prawa Jerzego Wróblewskiego i Leszka Leszczyńskiego, w których występują rozstrzygnięcia walidacyjne uznawane za decyzje częściowe sądowego stosowania prawa albo fragmenty wykładni prawa w ujęciu walidacyjno-derywacyjnym – zob. odpowiednio SSP: 42n, 93n; Korybski, Leszczyński 2015: 134n) oraz topicznie (np. na podstawie reguły *iura novit curia*, →81). Natomiast rozproszona kontrola konstytucyjności wymaga odpowiedniej normy kompetencyjnej, wywiedzionej z przepisów obowiązującego prawa, bądź przekonująco uzasadnionej dogmatycznie lub teoretycznie (np. doktryną konieczności – zob. Mikuli 2018).

Po drugie, występuje zasadnicza różnica co do rezultatów – jak już zauważono, zastosowanie hierarchicznej reguły kolizyjnej modelowo prowadzi do uzasadnienia pozytywnej wypowiedzi walidacyjnej, wedle której jakaś norma prawna obowiązuje (mianowicie ta, która „nie została uznana za nieobowiązującą”). Natomiast przeprowadzenie rozproszonej kontroli konstytucyjności może prowadzić do sformułowania negatywnej wypowiedzi walidacyjnej, głoszącej, że jakaś norma nie obowiązuje (z uwagi na jej niekonstytucyjność), i mającej charakter derogacyjny *inter partes* albo *erga omnes*. A nawet jeśli, wyjątkowo, sąd w efekcie zastosowania reguły *lex superior* sformułowałby negatywną wypowiedź walidacyjną (zamiast, jak sądy polskie czynią zazwyczaj, powstrzymać się od zastosowania normy ze względu na jej niezgodność z normą hierarchicznie wyższą), to będzie to negatywna wypowiedź walidacyjna pozbawiona efektu derogacyjnego (pewnym wyjątkiem od tego wyjątku są mające efekt derogacyjny orzeczenia sądów administracyjnych, oparte na art. 184 Konstytucji RP, które jednak bardziej przypominają kontrolę konstytucyjności prawa przeprowadzaną przez TK niż stosowanie reguły kolizyjnej *lex superior* przez sądy powszechne i SN).

Warto w tym miejscu przypomnieć, że w prawniczym dyskursie walidacyjnym występują trzy podstawowe typy wypowiedzi walidacyjnych (tzn. wypowiedzi o obowiązywaniu norm): 1) pozytywne (konfirmujące) wypowiedzi walidacyjne, 2) negatywne wypowiedzi walidacyjne o charakterze niederogacyjnym oraz

3) negatywne wypowiedzi walidacyjne o charakterze derogacyjnym (szerzej zob. Grabowski 2009: 409n, 419, 505). Niestety w teoretycznym i doktrynalnym sporze o możliwości stosowania reguły kolizyjnej *lex superior* oraz rozproszonej kontroli konstytucyjności przez sądy polskie zwykle zapomina się o istnieniu drugiej ze wskazanych kategorii; a podkreślmy, że do dokonywania wypowiedzi do niej należących nie potrzeba żadnej specjalnej kompetencji przyznanej przez prawo. Każdy prawnik, praktyk czy dogmatyk może głosić, że jakaś norma nie obowiązuje, jeśli ma ku temu uzasadnione racje. Ale to naturalnie nie oznacza, że jego negatywna wypowiedź walidacyjna uchyli obowiązywanie normy stanowiącej przedmiot takiej wypowiedzi.

Po trzecie, stosowanie reguły hierarchicznej *lex superior* i dokonywanie rozproszonej kontroli konstytucyjności przez sądy różnią się zakresowo. W ujęciu modelowym nie istnieją żadne ograniczenia przedmiotowe w odniesieniu do zakresu zastosowania reguły *lex superior*, także dlatego, że hierarchiczną regułą kolizyjną powszechnie uważa się za nadrzędną wobec reguły merytorycznej *lex specialis* (→43) i reguły chronologicznej *lex posterior* (→44). Tym samym sądy mogą stosować tę regułę np. w odniesieniu do niezgodnych ze sobą norm rangi ustawowej i podstawowej (tzw. rozproszona kontrola legalności prawa), a nie tylko w odniesieniu do norm konstytucyjnych i niezgodnych z nimi norm niższej rangi. Natomiast w przypadku rozproszonej kontroli konstytucyjności, na co wskazuje sama nazwa tej instytucji, rozstrzygnięcia dotyczą zgodności norm niższej rangi z konstytucją.

Po czwarte wreszcie, odnotujmy, że w przypadku operatywnego stosowania reguły hierarchicznej *lex superior* porównywane są treści dwóch niezgodnych ze sobą norm prawnych, co wynika z samej istoty konfliktu normatywnego opartego na pojęciu niezgodności norm (szerzej →32; odmiennie Wronkowska 2001: 19n). W przypadku rozproszonej kontroli konstytucyjności podstawą orzeczenia o niekonstytucyjności badanej normy niższej rangi mogą być zaś również stwierdzone w trakcie tej kontroli wady natury legislacyjnej, np. naruszenie procedury ustawodawczej czy przekroczenie granic delegacji ustawowej podczas jej ustanawiania. Innymi słowy, podstawą negatywnego rozstrzygnięcia derogacyjnego może być naruszenie istotnych elementów proceduralnych (formalnych), wyrażonych w normie kompetencji normodawczej, na podstawie której ustanowiono normę podkonstytucyjną.

Wskazane różnice uzasadniają ponadto twierdzenie, że nie należy argumentów podnoszonych w aktualnym sporze teoretycznym i doktrynalnym przeciwko uprawnieniom sądów polskich do dokonywania rozproszonej kontroli konstytucyjności automatycznie „przenosić” i wykorzystywać w celu krytyki dopuszczalności stosowania reguły kolizyjnej *lex superior* przez sądy (szerzej zob. pkt 7).

Formuły alternatywne: reguła *lex superior* i hierarchiczna reguła kolizyjna są synonimami dla formuły głównej komentowanego toposu. Z kolei topos *lex inferior non derogat legi superiori* ma charakter częściowo konkurencyjny; jego ewentualne zastosowanie zamiast reguły *lex superior derogat legi inferiori* zostanie omówione później (zob. pkt 7). W końcu nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa, przeanalizowany osobno w *Komentarzu* (→57), stanowi topos pokrewny, silnie wspierający hierarchiczną regułę kolizyjną.

[3. UZASADNIENIE] Hierarchiczna reguła kolizyjna *lex superior* to topos prawniczy, który znajduje pośrednią podstawę w przepisach prawnych wyrażających ideę hierarchiczności systemu prawa obowiązującego. Wśród przepisów Konstytucji RP są nimi przede wszystkim: art. 8 ust. 1, wyrażający zasadę nadrzędności konstytucji; art. 87–94, określające zhierarchizowany katalog źródeł prawa; art. 184 zd. 2, przyznający sądowi administracyjnemu kompetencję do orzekania „o zgodności z ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej”; art. 188 pkt 1–3, określające sprawy podlegające kognicji TK w sposób wskazujący na istniejącą hierarchię normatywną w systemie prawa polskiego.

Hierarchiczna reguła kolizyjna ma niewątpliwie charakter fundamentalny, który uwidacznia się zwłaszcza podczas rekonstrukcji systemu prawa obowiązującego przez prawników (→31). Riccardo Guastini nie waha się twierdzić, że zasada *lex superior* ma charakter tautologii, ponieważ „rangi normy nie można zidentyfikować niezależnie od jej «prymatu» i/lub jej nieobowiązywania. W rezultacie nie powiemy, że «norma wyższa przeważa nad normą niższą», lecz powinniśmy mówić, że «norma, która przeważa, jest [normą] wyższą»” (Guastini 2013: 5). W istocie: reguła *lex superior* sama z siebie nie wyznacza hierarchii norm w systemie prawa; czynią to normy – reguły konstrukcji systemu prawa, które albo wykluczają, że jakieś normy prawne (źródła prawa) mogą zaprzeczać innym normom (źródłom), albo upoważniają jakiś organ władzy państwowej do uchylania bądź niestosowania pewnych źródeł prawa (norm prawnych), jeśli zaprzeczają one innym źródłom (normom). Dlatego nie może dziwić, że Guastini charakteryzuje regułę *lex superior derogat legi inferiori* jako tautologię „pustą (pozbawioną znaczenia)” (Guastini 2013: 5), mając zapewne na myśli jej blankietowy charakter. Dopiero gdy uda nam się zrekonstruować normatywne relacje hierarchiczne w danym systemie prawa, reguła kolizyjna *lex superior* może znaleźć zastosowanie, z zastrzeżeniem, że czasami dopiero jej zastosowanie pozwala nam tę hierarchię ostatecznie uchwycić (bo – przypomnijmy – to „norma, która przeważa, jest [normą] wyższą”). W polskiej teorii prawa bardzo podobne stanowisko zajmuje Krzysztof Płeszka, który podkreśla konieczność

ustalenia hierarchicznego uporządkowania zbioru norm prawnych (w postaci tzw. hierarchii w ujęciu derogacyjnym), warunkującego możliwość zastosowania reguły *lex superior derogat legi inferiori* (szerzej zob. Płeszka 1988: 121n). Jak pisze: „Aby możliwe było zastosowanie reguły *lex superior*, niezbędne jest określenie relacji hierarchii dla wszystkich norm, bez względu na to, czy znajdują się one w tekstach [prawnych] powiązanych kompetencyjnie” (Płeszka 1988: 122).

Hierarchia normatywna właściwa w kontekście zastosowania reguły kolizyjnej *lex superior* to hierarchia oparta na relacjach materialnych (treściowych). Powiemy, że norma N_1 jest materialnie (treściowo) nadrzędna w stosunku do normy N_2 wtedy, gdy odrębna norma N_0 głosi, że norma N_2 nie może być sprzeczna (niezgodna) z normą N_1 (szerzej zob. IAGua: 199n). Wymiar materialny (treściowy) ma tu decydujące znaczenie, ponieważ wśród kryteriów obowiązywania prawa (wyszczególnionych np. w koncepcji systemowego obowiązywania prawa Wróblewskiego), jest to jedyne materialne kryterium walidacyjne. Pozostałe typy normatywnych relacji hierarchicznych (omówione w komentarzu do nakazu respektowania hierarchii źródeł prawa, →57) wydają się odgrywać w tym kontekście zdecydowanie mniejszą rolę. Natomiast podstawową wartością prawną, której służy reguła kolizyjna *lex superior*, jest niesprzeczność systemu prawa (→32), przy czym – w nawiązaniu do teorii konstytucyjnego państwa prawa – trzeba również pamiętać o roli tego toposu w urzeczywistnianiu zasady nadrzędności konstytucji w systemie prawa i ochronie wyrażonych w konstytucji praw i wolności obywatelskich.

[4. RODOWÓD I EWOLUCJA] Wbrew sformułowaniu omawianego toposu w języku łacińskim nie wywodzi się on z prawa rzymskiego. W systemie tym kolizje norm rozstrzygano w oparciu o zasady *lex posterior* (→44) i *lex specialis* (→43), nie odwoływano się zaś do hierarchii źródeł prawa (→57). Korzeni omawianego toposu należy poszukiwać w średniowiecznym systemie *common law*. To właśnie w Anglii sądy odwoływały się do koncepcji suwerenności prawa stojącej ponad wolą monarchy. W efekcie prawa nie postrzegano wyłącznie jako emanacji woli politycznej; uważano też, że ustanawiane przez monarchę lub parlament przepisy powinny być zgodne z podstawowymi prawami królestwa, wywodzonymi z prawa naturalnego, a określanymi jako prawo powszechne. Mimo to od XV w. nie zanotowano przypadku odmowy zastosowania przez sędziego przepisu prawa stanowionego z uwagi na jego niezgodność z prawem wyższego rzędu (Tuleja 2003: 18–19).

Koncepcja nadrzędności określonych norm prawnych wobec innych znalazła odzwierciedlenie w wydanym w 1728 r. orzeczeniu londyńskiego Komitetu Sądowego Tajnej Rady – organu zajmującego się m.in. badaniem zgodności ustaw obowiązujących w koloniach z ich statutem kolonialnym. W sprawie *Winthrop*

v. Lechmere Rada uchyliła ustawę kolonii Connecticut, uznając prawo primogenitury za sprzeczne nie tylko ze Statutem Kolonialnym, lecz także ze wspomnianym prawem powszechnym („contrary to the laws of England [...] and not warranted by the charter of that colony”). To właśnie Stany Zjednoczone Ameryki Północnej stały się ojczyzną współcześnie rozumianej zasady *lex superior*. Twórcy konstytucji tego kraju nie byli zgodni co do przyznania sądom uprawnienia do badania konstytucyjności ustaw. Ostatecznie na uznanie dopuszczalności badania przez sąd zgodności norm niższego rzędu z konstytucją wpłynęła sprawa *Marbury v. Madison* (5 U.S. 137). Legła ona u podstaw systemu *judicial review*, na którym opiera się sądownictwo konstytucyjne w USA (Szyszkowski 1969: 114n). Tak oto po raz pierwszy w dziejach zaczęto traktować konstytucję jako wiążący akt prawny wyższego rzędu, wyrażający w sposób spożytywizowany najwyższe, fundamentalne normy systemu prawa, a nie jedynie jego nieskonkretyzowane założenia. Możliwe stało się więc stosowanie norm konstytucyjnych przez sądy, które miały odtąd stać na straży przestrzegania ustawy zasadniczej. Praktyczną konsekwencją takiego traktowania konstytucji był wymóg stanowienia prawa z nią zgodnego (Bryk 1999: 354).

Opisany charakter norm konstytucyjnych wynikał z art. 6 Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, uchwalonej w 1787 r., stanowiącego, że „niniejsza konstytucja i zgodnie z nią wydane ustawy Stanów Zjednoczonych oraz wszystkie traktaty, które zostały lub zostaną zawarte z ramienia Stanów Zjednoczonych, stanowią najwyższe prawo krajowe. Jest ono wiążące dla sędziów każdego stanu, nawet gdyby było sprzeczne ze stanową konstytucją lub ustawą”. W kontynentalnej Europie taki charakter nadano normom konstytucyjnym dopiero w XX w. Dla porównania w art. 6 francuskiej Deklaracji praw człowieka i obywatela z 1789 r. stwierdzono, że „ustawa jest wyrazem woli powszechnej”. Norma ta była wyrazem ówczesnej koncepcji suwerenności ustawy, zgodnie z którą wyrażała ona wolę powszechną, a ustawodawca nie mógł być poddany niczyjej kontroli. Pogląd ten pojawiał się w orzecznictwie francuskiego Trybunału Kasacyjnego co najmniej do 1960 r. Pierwsze orzeczenie o niekonstytucyjności ustawy zapadło dopiero w 1967 r., mimo że Konstytucja V Republiki, będąca podstawą tego rozstrzygnięcia, została uchwalona już w 1958 r. (Tuleja 2003: 31, 35–36).

W niemieckiej tradycji prawnej również występowało założenie o prymacie ustawy, ale tam wywodzono je z XVIII-wiecznego absolutyzmu oświeconego i późniejszej koncepcji państwa ustaw (niem. *Gesetzesstaat*). Zgodnie z ich założeniami prawa obywatelskie ustalane było właśnie przez ustawy, które powinny wiązać wszystkie organy państwa, włącznie z monarchą. Ówczesne niemieckie konstytucje miały charakter oktrojowany, przy czym ich normy traktowano jedynie jako niewiążące postulaty, a w konsekwencji akceptowano obowiązywanie ustaw niezgodnych

z normami konstytucyjnymi. Dopiero doświadczenia rządów Hitlera i II wojny światowej doprowadziły do uznania nadrzędnej roli konstytucji i powołania Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, zajmującego się kontrolą konstytucyjności ustaw, jednak w oparciu o model Kelsenowski, a nie amerykańskie *judicial review*. Wyrazem tego jest art. 1 ust. 3 niemieckiej Ustawy Zasadniczej z 1949 r., wedle którego „poniższe prawa podstawowe jako prawo bezpośrednio obowiązujące wiążą ustawodawstwo, władzę wykonawczą i wymiar sprawiedliwości” (Tuleja 2003: 42, 48–49).

W polskim prawie koncepcja nadrzędności określonych norm prawnych zyskała na znaczeniu dopiero w latach 80. XX w., najpierw pod wpływem orzecznictwa Naczelnego Sądu Administracyjnego, a później Trybunału Konstytucyjnego, przy czym zyskała ona praktyczne znaczenie dopiero w następnej dekadzie, kiedy wzrosło znaczenie tego ostatniego organu. Należy zauważyć, że już w 1928 r. Władysław Leopold Jaworski przygotował projekt konstytucji, zgodnie z którym miał powstać miał Trybunał Konstytucyjny – organ kontrolujący urzeczywistnienie porządku prawnego (Jaworski 1996: 78, 90). Projekt ten wszakże nie wszedł w życie. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej znaczenie zasady nadrzędności konstytucji nabrało w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego nowego wymiaru. Jej treść wymaga bowiem uzgodnienia z zasadą pierwszeństwa prawa wspólnotowego sformułowaną w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

[5. PRZYKŁADY ZASTOSOWANIA] Reguła kolizyjna *lex superior* jest najczęściej stosowana w orzecznictwie sądów konstytucyjnych, będąc – często niepowoływaną wprost, zapewne z uwagi na jej oczywistość – podstawą hierarchicznej kontroli norm ustawowych w ich wymiarze treściowym. Natomiast w sądownictwie powszechnym komentowany topos najczęściej pojawia się w kontekście wykładni systemowej przepisów (→31).

Modelowy przykład posłużenia się regułą *lex superior* znajdujemy w uchwale SN z 4.07.2001, III ZP 12/01: „Z przepisów stanowiących, iż Konstytucja jest najwyższym prawem stosowanym bezpośrednio (chyba że stanowi ona inaczej), podległości sędziów tylko Konstytucji i ustawom (art. 178 ust. 1 Konstytucji) oraz z braku obowiązku sądu zwracania się do Trybunału z pytaniem prawnym wynika, iż sąd może – stosując zasadę *lex superior derogat legi inferiori* – odmówić stosowania ustawy sprzecznej z Konstytucją. Stwierdzając niekonstytucyjność ustawy sąd – jeżeli nie odmawia jej stosowania – jest obowiązany zwrócić się z pytaniem prawnym do Trybunału Konstytucyjnego. Nie może on bowiem stosować ustawy sprzecznej z Konstytucją. Wybór postępowania należy do sądu, a jego prawidłowość – w przypadku odmowy stosowania ustawy – podlega kontroli instancyjnej”.

Identyczne stanowisko sformułowano w wyroku NSA z 21.11.2000, V SA 615/00: „Jeśli istnieje tego rodzaju konflikt norm (konflikt norm hierarchicznie zróżnicowanych), to jest on rozstrzygany przy użyciu paremii *lex superior derogat legi inferiori*. Z tego wynikałoby (argument z art. 178 Konstytucji), że sąd ma wręcz powinność posłużenia się Konstytucją, nie zastosowania sprzecznej z nią normy ustawowej. [...] Ani więc brzmienie Konstytucji (art. 178 ust. 1), ani wyłączność orzekania o niekonstytucyjności ustaw *in abstracto*, właściwa Trybunałowi Konstytucyjnemu, nie sprzeciwiają się tezie, iż – co do zasady – sądy rozstrzygające konkretny spór korzystają z możliwości bezpośredniego stosowania Konstytucji także wtedy, gdy to bezpośrednio stosowanie przybiera postać odmowy zastosowania przepisu ustawy pozostającego w sprzeczności z Konstytucją. Można i należy podzielić obawy natury pragmatycznej, ostrzegające przed trudnościami lub ryzykiem pomyłek na wypadek szerokiego odwoływania się sądów orzekających do bezpośredniego stosowania Konstytucji, na wypadek jej konfliktu z ustawą [...]. Nie zmienia to faktu, że obawy pragmatyczne nie są obawami systemowymi i że z Konstytucji nie można wyprowadzić normy zakazującej sądom orzekania na podstawie Konstytucji na wypadek konfliktu Konstytucja–ustawa, zwłaszcza wobec jednoznacznego brzmienia art. 8 ust. 2 i art. 178 ust. 1 Konstytucji”.

Kolejny przykład zastosowania komentowanego toposu odnajdujemy w wyroku WSA we Wrocławiu z 31.05.2016, II SA/Wr 122/16, w uzasadnieniu którego czytamy: „Jedną z zasad wykładni systemowej opiera się na założeniu, że system prawa jest niesprzeczny i zupełny, dlatego interpretując przepisy, nie możemy doprowadzić do powstawania luk czy sprzeczności między przepisami. Aby zapobiec takim sytuacjom, stosuje się przede wszystkim tzw. reguły kolizyjne. Do reguł tych należy m.in. *zasada lex superior derogat legi inferiori*, zgodnie z którą norma wyższego rzędu uchyla normę niższego rzędu. Działanie tej zasady jest szczególnie widoczne na tle hierarchii aktów prawnych w Polsce, w której najwyższym prawem jest Konstytucja. Zgodnie bowiem z ww. regułą przepisy wszystkich aktów niższego rzędu niż Konstytucja, czyli np. wydawane w Polsce ustawy i rozporządzenia, muszą być interpretowane w taki sposób, aby ich znaczenie było zgodne z Konstytucją. Dotyczyć to również będzie przepisów prawa miejscowego”.

Omawiany topos uwzględnia także orzecznictwo europejskie, w którym wyraźnie przyjmuje się nakaz respektowania hierarchii aktów prawnych. Jak czytamy w ważnym z punktu widzenia sądowej kontroli konstytucyjności ustaw i bezpośredniego stosowania konstytucji wyroku ETPC z 18.07.2006 w sprawie *Pronina przeciwko Ukrainie*, 63566/00: „W niniejszej sprawie skarżąca wniosła do sądów krajowych o rozstrzygnięcie sporu dotyczącego jej emerytury, który toczyła z organami właściwymi w zakresie opieki społecznej. Skarżąca powołała się w szczególności

na przepis Konstytucji stwierdzający, iż jej emerytura nie powinna być niższa niż minimalny standard życia. Sądy krajowe jednakże nie poczyniły nawet próby przeanalizowania roszczenia skarżącej z tego punktu widzenia, mimo iż skarżąca wyraźnie się do niego odwoływała w każdej z instancji sądowych. Do Trybunału nie należy podjęcie decyzji, w jaki najlepszy sposób sądy krajowe powinny były zmierzyć się z tym argumentem. Jednakże w ocenie Trybunału sądy krajowe, ignorując ten punkt w zupełności, pomimo iż był on konkretny, trafny oraz ważny, uchybiły swoim obowiązkom wynikającym z art. 6 ust. 1 Konwencji”.

[6. CHARAKTERYSTYKA] Jak już zaznaczono, komentowany topos uzyskuje charakter normy-reguły (schemat jego stosowania to „wszystko albo nic”); nie jest nakazem optymalizacyjnym, który urzeczywistnić można w pewnym, mniejszym lub większym stopniu. Z tego powodu topos ten stosuje się subsumpcyjnie, bez względu na to, czy znajduje wyraz w regule kolizyjnej *lex superior derogat legi inferiori*, czy w regule *lex inferior non derogat legi superiori* – trudno bowiem wyobrazić sobie ich stopniowalne zastosowanie.

Warto dodać, że reguła *lex inferior* nie jest regułą kolizyjną, lecz typową regułą aplikacyjną w rozumieniu zdefiniowanym przez Eugenia Bulygina, a więc metaregułą (regułą wtórną w terminologii Hartowskiej), wyznaczającą obowiązek posłuszeństwa się wskazanymi przez nią normami prawa (materialnego) w sądowym stosowaniu prawa. Normy te „mają formę dyrektyw dla sędziów, które ustalają, jakie normy mają oni obowiązek stosować w danych sprawach” (Bulygin 1982: 71; szerzej zob. np. Grabowski 2009: 344n).

[7. KRYTYKA] W doktrynie i orzecznictwie postuluje się przyjęcie nowej reguły *lex inferior non derogat legi superiori*, której działanie polega na uznaniu, że „[h]ierarchiczna budowa systemu źródeł prawa obliguje do przyjęcia dyrektywy interpretacyjnej, w myśl której w razie kolizji między normami prawnymi przepisy prawa zawarte w akcie wyższego rzędu stosuje się przed przepisami prawa zawartymi w akcie niższego rzędu. Hierarchiczność źródeł prawa wyklucza możliwość stosowania norm hierarchicznie niższych regulujących te same kwestie w sposób odmienny” (wyrok WSA w Bydgoszczy z 6.07.2016, II SA/Bd 624/16). Postulat ten został sformułowany w okresie poważnych sporów doktrynalnych, które przybrały na sile po uchwaleniu Konstytucji RP z 1997 r. Jak stwierdził Jan Podkowik, „spór o dopuszczalność pomijania przepisów niekonstytucyjnych ustaw przez sądy miał w dużej mierze podłoże ambicjonalne. Wątpliwości interpretacyjne nasuwające się na tle wykładni przepisów konstytucyjnych służyły raczej za pretekst dla narzucenia, a następnie utrwalenia w praktyce organów państwa określonego sposobu

interpretacji Konstytucji RP, który umacniał kompetencje poszczególnych organów judykatywy” (Podkowik 2018: 9). Teoretyczną podstawą dla tego postulatu była krótka wypowiedź Jerzego Wróblewskiego z 1991 r.: „Przyjmuje się, że *lex inferior non derogat legi superiori*. Jest to inna hierarchia niż w przypadku obowiązywania, gdyż reguła derogująca nie stanowi podstawy obowiązywania reguły derogowanej” (Opałek, Wróblewski 1991: 247; zob. też ZTPOp: 101, gdzie reguła *lex inferior* pojawia się prawdopodobnie po raz pierwszy), wzmocniona pogłębioną analizą praktycznych trudności wiążących się z posługiwaniem się regułą *lex superior derogat legi inferiori* autorstwa Sławomiry Wronkowskiej (Wronkowska 2001: 19n; zob. też TPZ: 177).

Tendencję tę prawie 20 lat temu potwierdził TK w postanowieniu z 17.04.2002, Ts 152/01, stwierdzając, że „[u]porządkowany hierarchicznie system prawny opiera się nie tylko na założeniu konkretyzacji Konstytucji przez ustawy, ale również na założeniu eliminacji z tego systemu norm sprzecznych z Konstytucją. Eliminacja ta dokonuje się w oparciu o przyjęte w systemie prawa reguły egzegezy. Wśród tych reguł szczególną rolę odgrywa reguła kolizyjna *lex superior derogat legi inferiori*. Należy jednak podkreślić, że stosowanie tej reguły rodzi szereg teoretycznych i praktycznych trudności [...]. Trudności te powodują, iż w procesie stosowania prawa odnośnie [do] hierarchicznej sprzeczności norm obowiązuje reguła *lex inferior non derogat legi superiori* [...]. Organy stosujące prawo w odniesieniu do sprzeczności przepisów Konstytucji i ustaw nie mogą więc stosować reguły, w myśl której przepis wyższej rangi uchyla przepis niższej rangi. Sposób rozstrzygania tego typu sprzeczności jest regulowany przez samą Konstytucję. Regulacje wyrażone w przepisach Konstytucji mają pierwszeństwo przed regulacjami opartymi tylko na łacińskich paremiach, rozmaicie zresztą formułowanych”. Stosowanie reguły *lex inferior non derogat legi superiori* opiera się zatem na nakazie respektowania pierwszeństwa regulacji konstytucyjnych nad ustawowymi (→57).

Warto jednak zwrócić uwagę, że stosowanie wspomnianej wyżej reguły aplikacyjnej *lex inferior non derogat legi superiori* budzi poważne wątpliwości wtedy, gdy posługujemy się nią w zastępstwie (a nie obok) klasycznej hierarchicznej reguły kolizyjnej *lex superior*. Konsekwencje zastąpienia hierarchicznej reguły kolizyjnej *lex superior* regułą *lex inferior* w ramach decyzji sądowych kwestionujących zgodność przepisów rangi ustawowej z Konstytucją RP są kontrowersyjne. Można zauważyć, że zastosowanie reguły *lex inferior* połączone z zanegowaniem reguły *lex superior* (którą w odniesieniu do kwestii niezgodności norm ustawowych z konstytucyjnymi mogą się rzekomo posługiwać wyłącznie sędziowie TK) prowadzi do zniesienia – we wskazanym zakresie relacji zachodzących między normami konstytucyjnymi a ustawowymi – jakiegokolwiek hierarchii normatywnej w aspekcie walidacyjno-

-derogacyjnym. Bowiem jeżeli z jednej strony *lex superior non derogat legi inferiori* (bo tak można przecież wyrazić negację reguły kolizyjnej *lex superior derogat legi inferiori*), a z drugiej strony *lex inferior non derogat legi superiori*, to wymiar derogacyjny relacji między (hierarchicznie nadrzędnymi) normami konstytucyjnymi a (podporządkowanymi im) normami ustaw zwykłych kompletnie zanika, przestaje istnieć. Ani normy wyższej rangi nie wpływają na ustalanie obowiązywania niezgodnych z nimi norm niższej rangi, ani *vice versa*. Dlatego jeśli w jakiejś rozstrzyganej sprawie sądowej znajduje zastosowanie reguła *lex inferior non derogat legi superiori* i na jej podstawie sądy „nie widzą” i nie stosują niezgodnych z Konstytucją RP przepisów ustaw zwykłych, to trzeba pamiętać o tym, że owa reguła aplikacyjna nie znosi ani nie zastępuje – w żadnym sensie tych słów – reguły *lex superior derogat legi inferiori*. W przeciwnym wypadku zasada nadrzędności konstytucji (art. 8 ust. 1 KRP; szerzej zob. np. Płowiec 2018) stałaby się czysto symboliczna, tym bardziej że obecnie TK zdaje się jej coraz częściej nie dostrzegać albo dostrzega ją jedynie pozornie. A ponadto o systemowej hierarchii normatywnej „w ujęciu derogacyjnym” trudno byłoby sensownie dalej mówić (por. pkt 3).

[8. REKOMENDACJA/WSKAZÓWKI] Poza spornym (ze względów kompetencyjnych) szczeblem hierarchii norm prawnych (konstytucja – ustawy) reguła kolizyjna *lex superior derogat legi inferiori* znajduje zastosowanie na całym obszarze operatywnego stosowania prawa. Z uwagi na zasadę *iura novit curia* (→81) sądy mają obowiązek podejmowania decyzji walidacyjnych w ramach sądowego stosowania prawa, przez co powoływanie się na tę regułę będzie miało charakter fakultatywny. O wiele trudniejsze może być przekonanie organu stosującego prawo do posłużenia się tą regułą niż jej samo, zwykle nieskomplikowane użycie.

Trzeba też pamiętać o tym, że – jak wskazano w punkcie poprzednim – stosowanie skądinąd w pełni akceptowalnej reguły aplikacyjnej *lex inferior non derogat legi superiori*, samodzielnie wystarczającej dla uzasadnienia niestosowania m.in. przepisów ustawowych niezgodnych z Konstytucją RP, nie powinno być łączone z jakąkolwiek formą negacji klasycznej reguły hierarchicznej *lex superior*, gdyż prowadzi to do unicestwienia istotnej części normatywnej hierarchii źródeł prawa (konstytucja – prawo ustawowe) w jej aspekcie walidacyjno-derogacyjnym.

[9. ARGUMENTY POWIĄZANE] Argument systemowy (→31); Nakaz wykładni prawa w zgodzie z konstytucją (→54); Nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa (→57); Nakaz (zasada) interpretacji prawa zgodnie z prawem międzynarodowym (→58); Nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego (→59); *Iura novit curia* (→81).

[LITERATURA] A. Bryk (1999), *The Origins of Constitutional Government. Higher Law and the Sources of Judicial Review*, Kraków; E. Bulygin (1982), *Time and Validity*, w: A.A. Martino (red.), *Deontic Logic, Computational Linguistic and Legal Information Systems*, t. 2, Amsterdam–New York–Oxford, 65–81; A. Grabowski (2009), *Prawnicze pojęcie obowiązkiwania prawa stanowionego. Krytyka niepozytywistycznej koncepcji prawa*, Kraków; R. Guastini (2013), *Lex superior. Pour une théorie des hiérarchies normatives*, *Revus* 21, 1–9; W.L. Jaworski (1996), *O prawie, państwie i konstytucji*, red. M. Jaskólski, Warszawa; A. Korybski, L. Leszczyński (2015), *Stanowienie i stosowanie prawa. Elementy teorii*, Warszawa; P. Mikuli (2018), *Doktryna konieczności jako uzasadnienie dla rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w Polsce*, *GSP XL*, 635–648; K. Opałek, J. Wróblewski (1991), *Prawo. Metodologia, filozofia, teoria prawa*, Warszawa; K. Pleszka (1988), *Hierarchia w systemie prawa*, *ZNUJ Prace z Nauk Politycznych* 33, Kraków; W. Płowiec (2018), *Gwarancje zasady nadrzędności konstytucji*, *RPEiS LXXX/1*, 81–91; J. Podkowik (2018), *Sądy wobec niekonstytucyjnych aktów normatywnych u progu trzeciej dekady obowiązkiwania Konstytucji RP*, *PS* 5, 5–22; W. Szyszkowski (1969), *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych. Studium prawa konstytucyjnego*, Warszawa; P. Tuleja (2003), *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Kraków; S. Wronkowska (2001), *W sprawie bezpośredniego stosowania konstytucji*, *PiP LVI/9*, 3–23; J. Wróblewski (2015), *Obowiązkiwanie systemowe i granice dogmatycznego podejścia do systemu prawa (1986)*, w: J. Wróblewski, *Pisma wybrane*, red. M. Zirk-Sadowski, Warszawa, 250–264.

[AG, JK]

Książka jest unikatem na skalę światową. Autorzy przedstawiają dokładny opis i analizę toposów (argumentów) stosowanych w dogmatyce prawa i orzecznictwie, wzbogacając je o historię tych toposów i interesujące przykłady ich zastosowania. Dodatkową zaletę stanowi wskazanie bogatej literatury krajowej i zagranicznej. Publikacja będzie nieocenioną pomocą nie tylko dla orzecznictwa i dogmatyki prawa, lecz także dla studentów tej dziedziny – również z tego względu, że napisano ją precyzyjnym językiem, z dbałością o jasność i zrozumiałość, nawet dla tych czytelników, którzy nie mają przygotowania teoretycznoprawnego.

Prof. Tomasz Gizbert-Studnicki

<https://akademicka.pl>

